

مطالعه تطبیقی مؤلفه‌های فرهنگی موجود خانواده پایدار از دیدگاه خانواده‌های تهرانی و شاخص‌های مطلوب در تعالیم اسلامی (با تأکید بر کتاب تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث «محمدی ری شهری»)

فاطمه صحراپیان^{۱*}

طاهره جعفری^۲

چکیده

خانواده سالم، همواره مناسب‌ترین بستر کمال و تعالی فرد و جامعه بوده و شرط پویایی و استواری آن، وجود روابط صحیح و پایدار میان همسران است. هدف از این پژوهش، مطالعه تطبیقی مؤلفه‌های فرهنگی خانواده پایدار از دیدگاه خانواده‌های تهرانی و شاخص‌های مطلوب در تعالیم اسلامی است. بنابراین در پژوهش حاضر، میزان اعتقاد به شاخص‌های فرهنگی (اسلامی، جامعه‌شناختی) خانواده پایدار در میان زنان و مردان متأهل شهر تهران با دست‌کم سابقه پنج سال زندگی مشترک بررسی شد. در تدوین چارچوب نظری این پژوهش از نظریه‌های مطلوب اسلامی و نظریه‌های جامعه‌شناختی (فردگرایی و کنش متقابل نمادین) استفاده شد و روش مورد استفاده پیمایش و داده‌ها از طریق پرسشنامه جمع‌آوری شده است. حجم نمونه ۲۱۲ نفر از زنان و مردان متأهل مناطق ۲۲ گانه شهر تهران با استفاده از جدول lin و روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با آمار توصیفی (جدول توزیع فراوانی) و آمار استنباطی (آزمون کای اسکور) و با استفاده از نرم‌افزار SPSS صورت گرفته است. یافته‌ها نشان داد میزان اعتقاد به شاخص‌های تعالیم اسلامی برای ثبات خانواده با منطقه محل سکونت رابطه معنادار دارد. همچنین یافته‌ها حاکی از وجود رابطه معنادار بین شاخص جامعه‌شناختی و منطقه محل سکونت نیز بود، اما بین شاخص‌های اسلامی و جامعه‌شناختی با هر یک از متغیرهای مستقل پژوهش (سن، میزان تحصیلات، نوع شغل زوجین، طول مدت زندگی زناشویی و تعداد فرزند) رابطه معناداری یافت نشد.

واژگان کلیدی: شاخص فرهنگی، تعالیم اسلامی، خانواده پایدار.

*. تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۱۸

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، دانشکده غیرانتفاعی رفاه، تهران.

(نویسنده مسئول: fa.sahra1989@gmail.com)

jafari749@gmail.com

۲. استادیار گروه مطالعات فرهنگی، دانشکده غیرانتفاعی رفاه، تهران.

بیان مسئله

از سویی، خانواده اصلی‌ترین نهاد اجتماعی، سلول و بنیادی‌ترین عنصر جامعه و بستر ایجاد و رشد بسیاری از ارزش‌هاست. به‌گونه‌ای که اغلب صاحب‌نظران بزرگ، خانواده را جزئی از نظام کلی جامعه و در رابطه تنگاتنگ با آن می‌دانند و تطور خانواده را در جهان می‌جویند (ساروخانی، ۱۳۸۴، ص ۱۴۶-۱۵۹). ارزش‌های فرهنگی یک جامعه، بخش اصلی آن جامعه به شمار می‌رود که ثبات یا تغییر آن‌ها موجب ثبات یا تغییر فرهنگ‌ها و جوامع می‌شود که به دنبال آن، ثبات یا دگرگونی خانواده‌ها نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. در سال‌های اخیر، ارزش‌های فرهنگی به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر بر استحکام و تداوم زندگی زن‌شویی در مطالعات خانواده و ازدواج، در بسیاری از جوامع با اهمیت تشخیص داده شده است، به‌گونه‌ای که از آن به‌عنوان یک پیش‌بینی‌کننده پایداری و دوام ازدواج‌ها یاد شده است (عباسی، ۱۳۹۰). از سوی دیگر، خانواده مانند سایر پدیده‌های مادی و طبیعی، دستخوش آسیب است؛ آسیب‌هایی که در بسیاری از مواقع می‌تواند خطر نابودی خانواده و در نتیجه خطر تباهی جامعه را به همراه داشته باشد؛ به‌عبارت‌دیگر، بسیاری از مشکلات و آسیب‌های جامعه نیز مولود خانواده است (گلدنبرگ، ۲۰۰۳، ص ۹۲-۸۸). به اعتقاد آسیب‌شناسان اجتماعی، امروزه بسیاری از پدیده‌ها و آسیب‌های اجتماعی، خانوادگی، اقتصادی، فرهنگی، و... ریشه در مسئله طلاق دارد (مقدم، ۱۳۸۹). بااین‌وجود، رشد آمار طلاق هنگامی بیشتر خودنمایی کرده و تهدیدی علیه جامعه تلقی می‌شود که با معضلی به نام کاهش ازدواج همراه گردد که در صورت کم‌اهمیت جلوه دادن این مسئله و بی‌توجهی به آن، بحران فروپاشی نظام حیاتی خانواده را در پی خواهد داشت.

در دو دهه اخیر با گسترش زندگی شهرنشینی و تغییر شیوه زندگی از سنتی به مدرن، نظام خانواده در ایران دستخوش تغییراتی شده است، به‌گونه‌ای که این مسئله سبب شده آمار طلاق به میزان قابل‌توجه و نگران‌کننده‌ای افزایش یابد و مانند سایر مسائل و معضلات اجتماعی، آرام‌آرام در تغییرات نظام اجتماعی، قبح آن از بین برود (مقدم، ۱۳۸۹). نگاهی به وضعیت طلاق در ایران نشان می‌دهد روند رو به رشد طلاق نسبت به ۱۷ سال گذشته نزدیک به پنج برابر شده است. درحالی‌که طی این مدت، ازدواج کمتر از دو برابر افزایش یافته است (سازمان ثبت‌احوال کشور، ۱۳۹۴). بی‌گمان، مؤلفه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در پدیدار شدن این روند مؤثر بوده است. این پژوهش در پی آن است تا میزان سهم مؤلفه‌های فرهنگی در استحکام و پایداری خانواده را دریابد.

دین اسلام به‌عنوان آخرین دین توحیدی، به‌طور ویژه به اهمیت خانواده و تعالی آن پرداخته است. نهاد خانواده و عوامل مؤثر در استحکام آن، از مباحثی است که در کانون توجه آموزه‌های اسلامی قرار دارد. این پژوهش بر آن است تا دیدگاه اسلام را به‌عنوان کامل‌ترین دین و برنامه زندگی، دریافته و در این مسیر به استخراج شاخص‌های فرهنگی پایداری خانواده از متون اسلامی با تأکید بر کتاب تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷) بپردازد.

جامع و کامل بودن این کتاب و توجه همه‌جانبه به قرآن و سنت پیامبر اعظم (ص) به‌عنوان دو منبع اصلی دین اسلام، از دیگر دلایل استفاده از آن است. کتاب مذکور با بهره‌گیری از آیات و احادیث، به این موضوع مهم در سه بخش اصلی سازمان‌یافته، پرداخته است که عبارت‌اند از: تشکیل خانواده؛ عوامل تحکیم خانواده و آسیب‌های خانواده. لازم به ذکر است پژوهشگر، فقط از آیات و روایات منسجم مرتبط با موضوع پژوهش از کتاب مذکور استفاده نموده و تحلیل نویسنده کتاب هیچ دخل و تصرفی در پژوهش حاضر ندارد. هم‌چنین همه شاخص‌های اسلامی تحکیم خانواده با بررسی کتب، مقالات و پژوهش‌های مختلف با تأکید بر کتاب تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷) انتخاب شده است، اما از طرفی شناخت جریان فرهنگی جامعه با عنوان دیدگاه‌های موجود، یکی از مهم‌ترین عوامل زمینه‌ای در اتخاذ سیاست‌های صحیح در حوزه خانواده و فرهنگ‌سازی به شمار می‌رود. بنابراین، پژوهش حاضر تلاش می‌کند به مؤلفه فرهنگی موجود درباره تحکیم خانواده بیشتر توجه کند و نیز در پی کسب نگرش‌ها و دیدگاه‌های همه اقشار جامعه درباره این مهم باشد. بر اساس مطالب پیش‌گفته، بررسی مؤلفه‌های فرهنگی موجود و شاخص‌های مطلوب اسلامی، هر دو مهم خواهد بود؛ زیرا اول باید پی برد که مردم و جریان فرهنگی جامعه، چه چیزهایی را شاخص تحکیم خانواده تلقی می‌کنند تا در مرحله بعد، بتوان با استخراج این شاخص‌ها از دیدگاه اسلام، مطلوب‌ترین شاخص‌های فرهنگی برای پایداری خانواده را به‌دست آورد و درنهایت می‌توان با تطبیق مؤلفه‌های فرهنگی موجود و شاخص‌های مطلوب اسلامی، فاصله موجود را با ایدئال اسلام دریافت تا در پی آن، به راه‌حل و راهکارهای رفع موانع و مشکلاتی دست یافت که بر سر راه رسیدن به خانواده پایدار قرار دارد.

پژوهش‌های پیشین

روزن‌گراندن^۱ و همکاران (۲۰۰۴) در تحقیقی با عنوان «رابطه بین ویژگی‌های ازدواج، فرآیندهای

1. Rosen-Grandon.

تعاملات زناشویی و رضایت زناشویی» به این نتیجه رسیدند که میزان علاقه زوجین به یکدیگر، ارزش‌های مشترک، طول مدت ازدواج، تعهد، وفاداری، احترام به روابط زناشویی، پشتیبانی زوجین از همدیگر و باورهای مذهبی محکم زوجین با مقدار رضایت آن‌ها از زندگی زناشویی، رابطه معنادار دارد. در این پژوهش، ۲۰۱ شرکت‌کننده به‌عنوان ازدواج اولی مورد بررسی قرار گرفتند و هم‌چنین از روش‌های مدل‌سازی معادلات ساختاری برای روشن شدن رابطه بین ویژگی‌های زناشویی استفاده شد که متغیر وابسته رضایت زناشویی بوده است.

محمد فاکر میبیدی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با «عنوان تأملات اخلاقی تربیتی پایداری خانواده مبتنی بر آیات و روایات متناظر» با روش توصیفی - تحلیلی، تلاش کردند با بررسی آیات و روایات متناظر در کنار یکدیگر، مهم‌ترین راهکارهای تحکیم خانواده را بازخوانی کرده تا در نهایت آن‌ها را به‌عنوان عوامل بازدارنده حریم خانواده از فروپاشی زودرس معرفی کنند. بررسی‌ها نشان می‌دهد از نگاه آیات و روایات، عواملی مانند همتایی زوجین، صداقت و شفاف‌سازی پیش و پس از ازدواج، دقت در انتخاب همسر، انتخاب رضایت‌محور و نظارت‌مدار، مهریه کم و مشارکت‌پذیری زوجین و گذشت متقابل از خطاهای طرفین، می‌تواند جامعه را در عبور از بحران‌ها و پایداری نظام خانواده یاری رساند.

اعظم خطیبی (۱۳۹۴) در تحقیق «مقایسه نگرش جنسیتی نسبت به عوامل مؤثر بر تحکیم بنیان خانواده»، مقایسه نگرش جنسی نسبت به عوامل مؤثر بر تحکیم بنیان خانواده در بین اعضای هیئت‌علمی و کارمندان دانشگاه‌های پیام نور استان همدان را هدف پژوهش خود قرار داد. این پژوهش دارای رویکرد جامعه‌شناختی و روش پیمایشی است. ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه و روش نمونه‌گیری، تصادفی ساده چندمرحله‌ای و حجم نمونه ۱۹۲ نفر برآورد شد. پایایی متغیرها با استفاده از آلفای کرونباخ ۰/۳۸/۸ به دست آمد و اعتبار صوری از طریق داوری اساتید جامعه‌شناسی و روان‌شناسی سنجیده شد. بر اساس یافته‌ها از نظر کارکنان، عوامل فرهنگی بیشترین همبستگی و اهمیت را در تحکیم خانواده دارد ($R=0/588$) و عوامل اجتماعی در درجه دوم ($R=0/449$) و عوامل عاطفی در مرتبه سوم قرار می‌گیرد ($R=0/309$). زنان، اغلب عوامل اجتماعی و عاطفی و مردان، اغلب عوامل اقتصادی (درآمد بالا) را در تحکیم بنیان خانواده مؤثر می‌دانند. هر دو جنس بر رعایت ادب و احترام و عشق متقابل تأکید ویژه داشتند. نتایج نهایی نشان داد اگرچه نگرش زنان و مردان نسبت به عوامل اجتماعی و عاطفی و اقتصادی بر تحکیم خانواده به نحو یکسان تأثیرگذار نیست، اما آن‌ها نسبت به عوامل فرهنگی، اعتقادی و سیاسی، نگرشی یکسان دارند.

تعریف خانواده پایدار

پایداری حیات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی یک جامعه درگرو انسجام اجزا و عناصر سازنده ساختار اجتماعی است. در واقع، انسجام نوعی توافق در اهداف، ارزش‌ها و نگرش‌هاست. مراد از انسجام در مهم‌ترین نهاد اجتماعی (خانواده) پیوند و تعهد عاطفی است که اعضای یک خانواده نسبت به یکدیگر دارند (مردانی، ۱۳۹۶). توماس^۱ (۱۹۹۳) سه نوع انسجام را ذکر می‌کند:

۱. **انسجام احساسی:** در این نوع انسجام اعتماد و همکاری، اساس میزان بروز احساسات به روش‌های مختلف است و شامل سه مؤلفه مهرورزی، تقدیم هدیه به همسر و خوش‌رفتاری با همسر است.

۲. **انسجام هنجاری:** اساس این نوع انسجام، ارزش‌ها و عقاید مشترک است و شامل دو مؤلفه ارزش صبر (صبر در برابر همسر) و ارزش عفو (مدارا و چشم‌پوشی از خطا و ابراز عذر) است.

۳. **انسجام ابزاری:** منظور از این نوع انسجام، مشارکت و همکاری دوطرفه بوده که شامل دو مؤلفه یاری‌رساندن به همسر و تنظیم رفتار جنسی است. هم‌چنین منظور از استحکام در زندگی، استحکام در زندگی گروهی است و منظور از گروه، عده‌ای از افراد است که بر یکدیگر تأثیرات متفاوت و روابط متقابل داشته و شدیداً تحت تأثیر یکدیگر قرار دارند؛ به عبارت دیگر، وحدت و انسجام از ویژگی‌های مهم زندگی گروهی است (تاجیک اسماعیلی، ۱۳۷۴). انسان‌ها اغلب در رفتارهایشان «دیگران» را در نظر دارند و با توجه به وجوه مشترک خود با آنان یا خواسته‌ها و انتظاراتی که دیگر از آن‌ها دارند، رفتار می‌کنند. رفتار بر اساس چنین وضعی باعث می‌شود در زندگی مشترک گروهی، بیشتر اعضا، نوعی انسجام و وحدت رویه پیدا کنند و در نتیجه، زندگی جمعی نیز دارای یکپارچگی می‌شود (تاجیک اسماعیلی، ۱۳۷۴). اگر بنیاد خانواده مستحکم باشد، به‌طور محسوس از فساد و ولگردی‌ها، طغیان، قتل و سرقت و جنایت‌ها، ناامنی‌ها و تجاوز و انحراف‌ها، اعتیاد و خودکشی‌ها کاسته خواهد شد (محدثی و یوسفی اصل، ۱۳۸۹، ص ۲۷۳). به عبارت دیگر، خانواده‌ای منسجم و مستحکم است که توان حل مشکلات خود را داشته باشد و بتواند از طریق گفتگو، مسائل و تعارضات اعضا را برطرف کند و زن و شوهر برای حفظ خانواده وقت بگذارند و احساس مسئولیت کنند. (ساروخانی، ۱۳۷۶، ص ۱۰۵)

1. Thomas.

از دیدگاه اسلامی مقصود از تحکیم خانواده، فراگیری اصل اعتدال میان همگان، حاکمیت اخلاق و حفظ حقوق همه اعضاست. اگر به تعبیر قرآن هدف از برقراری زوجیت و تشکیل خانواده به آرامش رسیدن اعضا باشد، پس لازم است همه رفتارها و تعاملات در راستای تحقق این هدف بسیج شوند و منظور از تحکیم، به کمال رساندن همین سکونت و آرامش است که با اندک ظلم، ناجوانمردی و تحقیر عضوی از اعضای خانواده، سازگار نیست. (حسینی، ۱۳۸۳)

مبانی نظری پژوهش (نظریه‌های جامعه‌شناختی و اسلامی)

۱. تفکیک نقش‌ها

پارسونز^۱ با بررسی خانواده هسته‌ای در قرن بیستم، معتقد است ساختار خانواده، حاصل تمایزپذیری و تفکیک در دو محور «سلسله‌مراتب قدرت» و «نقش‌های ابزاری در مقابل نقش‌های احساسی - عاطفی» است. از نظر وی، تفاوت نقش زن و شوهر در خانواده، ناشی از تفاوت‌های زیستی آنهاست. نقش مرد، ابزاری و نقش زن، احساسی - عاطفی «بیانگر» است (آهلاندر و باهر،^۲ ۱۹۵۵). زنان بنا بر وضعیت بیولوژیک خود در تولیدمثل، گزینه پرورش دیگران را دارند که این گزینه آن‌ها را برای ایفای نقش پراحساس در خانواده هسته‌ای کاملاً شایسته می‌سازد.

نظریه پردازانی که قائل به تفکیک نقش‌ها در خانواده هستند، معتقدند تقسیم نقش در خانواده مبتنی بر جنسیت بوده و هر یک از زوجین متناسب با ویژگی‌های جنسیتی خود، وظایف و مسئولیت‌های خاصی را بر عهده دارند. زنان با توجه به این ویژگی‌ها، عهده‌دار نقش همسری - مادری بوده و وظیفه حمایت عاطفی خانواده را دارند. درحالی‌که مردان به‌علت توانایی‌های جسمی خود باید عهده‌دار تأمین معاش و امور اقتصادی خانواده باشند و از آنجاکه قدرت مالی در دست مردان است، از قدرت تصمیم‌گیری در خانواده نیز برخوردار خواهند بود. (صالحی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۶)

۲. ساخت قدرت در خانواده

ساروخانی درباره این تئوری، این‌گونه توضیح می‌دهد: قدرت در خانواده، مفهومی چندبعدی است که غیرمستقیم می‌تواند از طریق الگوهای تصمیم‌گیرنده و تعیین‌کننده میزان قدرت یک شخص اندازه‌گیری شود. واژه «ساخت» به معنای الگوهای نظام‌یافته از روابط بین افراد یا موقعیت‌های

.....
1. Parsons.
2. Ahlander & Bahr.

اجتماعی تعریف شده و منظور از «ساخت قدرت در خانواده» الگوهای ساخت یافته تصمیم‌گیری در خانواده است. در این پژوهش، الگوها در چهار نوع زیر دسته‌بندی شده است:

الف. ساخت قدرت یک‌جانبه پدرمحور: در این ساخت، محور تصمیم‌گیری‌ها پدر است و اغلب به تنهایی تصمیم‌گیری می‌کند.

ب. ساخت قدرت یک‌جانبه مادرمحور: در این ساخت مادر از قدرت تصمیم‌گیری بیشتری برخوردار است.

ج. ساخت قدرت متقارن نسبی: این ساخت دارای درجاتی از برابری و مشارکت بوده و از انعطاف‌ناپذیری دو نوع اول ساخت قدرت به دور است. این ساخت متقارن است؛ زیرا پدر و مادر، هر دو در تصمیم‌گیری‌ها سهمیه بوده و نسبی است؛ زیرا تصمیم‌گیری‌ها در آن با محوریت والدین صورت می‌گیرد و فرزندان در فرایند این نوع تصمیم‌گیری دخالتی ندارند.

د. ساخت قدرت متقارن همه‌جانبه: در این ساخت، قدرت تقریباً بین همه اعضای خانواده توزیع شده و محوریت یکی از والدین یا هر دو در آن دیده نمی‌شود. در واقع همفکری، مشورت و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، ویژگی اساسی این نوع ساخت قدرت در خانواده است و افراد صاحب قدرت در خانواده، امکان نظارت بر دیگر اعضای خانواده را دارند. (میرزایی، ۱۳۹۲)

۳. نظریه مبادله

از نظریات و دیدگاه‌های مهم دیگر در جامعه‌شناسی که به موضوع قدرت توجه دارد «رهیافت مبادله» است. اساس این نظریه بر این باور است که نابرابری در منابع تولید، باعث تمایز و تفاوت در قدرت، بین کنشگران می‌شود. بلا^۱ همانند هومنز^۲ ماهیت قدرت و ریشه آن را در ارائه خدمات ارزشمند یک‌طرفه می‌داند، به طوری که نتیجه این مبادله عدم توازن است. ازدواج به منزله مبادله بین دو نفر همراه با صرف هزینه، زمان و انرژی است (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲، ص ۲۴)؛ به عبارت دیگر می‌توان گفت افراد عدالت را در قالب برابری درک می‌کنند و خشنودتر خواهند بود اگر مزایای رابطه تقریباً با هزینه‌های آن مساوی باشد، اما اگر فردی در مقایسه با طرف مقابل، مشارکت بیشتر و استفاده کمتری داشته باشد، احساس استثمار خواهد کرد و در نتیجه، خشمگین می‌شود؛ به همین دلیل همسران در

1. Blau, Peter.
2. Homans.

دوره‌های ماه‌عسل و آشیانه خالی (تنها شدن والدین پس از ازدواج فرزندان) بالاترین درجه رضایت زناشویی را احساس می‌کنند؛ زیرا بیش از هر زمان دیگری احساس برابری می‌کنند، اما در دوره بچه‌داری که زنان اغلب احساس می‌کنند سود کمتری می‌برند، رضایت زناشویی معمولاً کاهش می‌یابد (بستان، ۱۳۹۴، ص ۱۹۸). هم‌چنین بلاد و ولف^۱ اولین نظریه در این زمینه را با عنوان «نظریه منابع» ارائه داده‌اند. این نظریه بر اساس رهیافت مبادله، توزیع قدرت بین زن و شوهر را در تصمیم‌گیری‌ها تبیین می‌کند. به‌طورکلی اصطلاح «منابع» بر پایه این فرض قرار دارد که هراندازه منابع ارزشمندی که شخص برای ازدواج فراهم می‌کند بیشتر باشد، به همان میزان در خانواده از قدرت بیشتری برخوردار خواهد بود. قدرت معمولاً از طریق فرآیند تصمیم‌گیری، اندازه‌گیری می‌شود. بر اساس این نظریه، سطح تحصیلات، درآمد، پایگاه شغلی و سن در طول زندگی از متغیرهایی است که بر توزیع قدرت در خانواده تأثیر می‌گذارند. (بلاد و ولف، ۱۹۶۹)

۴. نظریه سقف شیشه‌ای

اصطلاح «سقف شیشه‌ای» اولین بار در سال ۱۹۸۶، به‌وسیله مجله وال‌استریت به کار رفت. این اصطلاح در سال ۱۹۹۰، برای اشاره به تعداد اندک زنان و اقلیت‌ها در اداره سازمان‌های بخش دولتی و خصوصی به کار رفت. به اعتقاد این نظریه، هر چه زنان به سطوح بالاتر سازمانی دست یابند، تاجایی سرعت رشد و ارتقای آن‌ها کاهش می‌یابد که عوامل نامرئی، آن‌ها را از دستیابی به مشاغل سطوح بالاتر سازمان باز خواهد داشت. این عوامل نادیدنی را «سقف شیشه‌ای» می‌نامند. سقف شیشه‌ای بر اثر عوامل متعددی به‌وجود می‌آید که عمده آن‌ها، عوامل نگرشی درباره جنسیت محسوب می‌شوند (نصیری، ۱۳۹۳). سقف شیشه‌ای باعث جابه‌جایی نقش‌ها در ساختار خانواده شده است. کتاب «زنان شاغل، مردان خانه‌دار» بیانگر تحولات عمیقی است که طی یک دهه اخیر، ساختار خانواده و معنای آن را در دنیای غرب دگرگون ساخته است (لبیبی، ۱۳۹۱). ساروخانی در این باره می‌نویسد: «برخی اشتغال زنان را به‌منزله افول خانواده، سقوط نقش مادری زنان و درنهایت، عصر مهد محوری تلقی می‌کنند. زوج‌های قرن بیست و یکم وظایف خانه‌داری، اشتغال و بچه‌داری را به‌طور مساوی بین خود تقسیم کرده‌اند، درحالی‌که چنین تقسیم وظیفه‌ای در گذشته وجود نداشت. درواقع، آن‌چنان در نقش پدری جابه‌جایی روی داده که مردان از نقش صرفاً نان‌آور بودن به‌سوی نقشی که در آن نان‌آور بودن در کنار مراقبت از فرزندان معنا پیدا می‌کند، گرایش پیدا کرده‌اند. (لبیبی، ۱۳۹۱)

1. Blood and Wolf.

۵. نظر به فمینیسم

فرهنگ لغت انگلیسی آکسفورد واژه فمینیسم را به «خصوصیات جنس مؤنث» معنا می‌کند و نخستین مثالی که در این باره ذکر می‌کند به سال ۱۸۵۱ بازمی‌گردد. در سال ۱۸۷۲ *آلساندر دوما*^۱ نمایش نامه‌نویس فرانسوی برای اولین بار واژه فمینیسم را در مورد نهضت حقوق زنان به کار برد. از اواخر قرن نوزدهم به بعد، این واژه به نهضتی اطلاق گردید که هدف اصلی آن، تلاش برای «دستیابی به حقوق مساوی» برای زنان بود. تاریخچه نهضت زنان به عصر روشنگری و انقلاب صنعتی برمی‌گردد که تغییرات اجتماعی و اقتصادی فراوانی را به دنبال داشت. با انقلاب صنعتی، زنان کم‌درآمد جامعه تبدیل به حقوق‌بگیران کارخانه‌ها شدند و به تدریج حق رأی دادن (۱۹۲۰) و تحصیل در دانشگاه‌ها را به دست آوردند. لوازم جدید خانگی و تعداد اندک فرزندان باعث شد تا زنان قدری از کار سنگین خانه رهایی یابند و فرصتی برای شرکت در فعالیت‌های اجتماعی پیدا کنند و بدین‌سان، نقش زنان که همیشه در ارتباط با خانه‌داری و بچه‌داری بود، تغییر یافت (متولیان، ۱۳۸۸)؛ به تعبیری دیگر فمینیسم، جنبشی علیه جامعه مردسالار بود؛ جامعه‌ای که در آن مردان خانواده، گروه‌های اجتماعی، اقتصادی و همچنین دولت را در اختیار و کنترل خود دارند (متولیان، ۱۳۸۸). نهضت فمینیسم، خانواده را به نوعی جایگاه اصلی پابرجایی ستم بر زنان معرفی کرده و معتقد است مهم‌ترین عامل فرودستی آنان «نظام خانواده» و «کار خانگی» است. *سیمون دو بووار*^۲ در این باره می‌نویسد: به هیچ زنی نباید اجازه داد تا در خانه بماند و به امر پرورش کودکانش بپردازد. جامعه باید به کلی تغییر کند و به زنان اجازه ندهد که فقط وظیفه پرورش فرزندان را بر عهده گیرند؛ یعنی اگر به هر زنی حق انتخاب در خانه ماندن و پرورش کودکان خود و یا شاغل بودن در بیرون را بدهند، اغلب زنان ترجیح می‌دهند تا در خانه بمانند. (متولیان، ۱۳۸۸)

۶. نظر به خانواده‌درمانی

خانواده‌درمانی به عنوان یک نهضت در اوایل دهه ۱۹۵۰ شروع شد و قدمتی بیش از ۵۰ سال دارد و رویکرد روان‌درمانی بسیار قابل‌انعطاف برای درمان طیف وسیعی از مشکلات کودک محور و بزرگسال محور است. هدف اصلی خانواده‌درمانی تسهیل حل مشکلات موجود و رشد سالم خانواده

1. Dumas, Alexandre.
2. De Beauvoir, Simone.

با تمرکز بر ارتباط بین فردی و اعضای مهم خانواده و شبکه اجتماعی است (دونان،^۱ ۱۹۹۹). پیشگامان نهضت خانواده‌درمانی معتقدند به‌طور طبیعی مشکلات انسان بین فردی است نه درونی، لذا راه‌حل‌های ارائه‌شده نیز معطوف به ارتباط بین فردی است. به میزان اهمیت نقش ارتباطات در ایجاد، ابقا و حل مشکل، نظریه‌های مختلف خانواده‌درمانی به سه گروه عمده تقسیم می‌شوند: (آلن کر،^۲ ۲۰۰۱)

۱. گروه اول بر الگوهای تعاملی ابقای مشکل و شیوه‌های چالش با این چرخه تکرارشونده تأکید دارند.

۲. گروه دوم بر نظام باورهای اعضای خانواده، نمایش‌نامه و قصه‌های خانواده که از الگوی تعاملی ابقای مشکل حمایت می‌کنند، تمرکز دارند.

۳. گروه سوم بدون در نظر گرفتن شبکه باورهای مرتبط با مشکل بر درمان، درون بافت اجتماعی و تاریخی خانواده تأکید می‌کنند. سالوادور مینوچین^۳ یکی از نظریه‌پردازان گروه سوم، معتقد است الگوهای ارتباطی اصلی در طول تعاملات خانواده آشکار می‌شوند.

در خانواده‌درمانی ساختاری از طریق به اجرا درآوردن الگوهای تعامل خانواده در جلسه درمان، یکی از فنون ویژه و کمک‌های منحصربه‌فرد خانواده‌درمانی ارائه می‌شود. امروزه بخش اعظم کاردرمانی، متمرکز بر مشخص کردن مهارت‌های مهم عاطفی - اجتماعی است. (مرادی، ۱۳۸۴)

خانواده پایدار از منظر اندیشمندان اسلامی

عوامل تحکیم خانواده با تکیه بر نظریه استاد مطهری (ره) به سه دسته عوامل اولیه و ثانویه و عوامل پشتیبان تقسیم می‌شوند (بستان، ۱۳۸۸). بر اساس نظریه فطرت، تفاوت‌های جنسی طبیعی، نقش اصلی را در به‌هم‌پیوستگی زن و مرد ایفا می‌کنند. این تفاوت‌ها که در قالب‌ها یا جلوه‌هایی از نیازهای جنسی و عاطفی متقابل زن و مرد هستند، عوامل اولیه اتحاد خانوادگی به شمار می‌آیند (مطهری، ۱۳۶۹، ص ۲۰۵). مقصود از عوامل ثانویه اتحاد خانوادگی که در تقویت و استمرار خانواده نقش ویژه دارند، رفتارهای ارادی، آگاهانه و نهادینه‌شده‌ای است که از سویی ریشه در ویژگی‌های فطری زن و مرد یا همان عوامل اولیه دارند و از سوی دیگر، تحت تأثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی هستند. تقسیم‌کار

1. Donovan.
2. Carr, Allan.
3. Minuchin, Salvador.

جنسیتی در خانواده، سرپرستی مرد در خانواده و ترک روابط جنسی آزاد، مهم‌ترین عوامل ثانویه قلمداد می‌شوند. تأثیر عوامل ثانویه در اتحاد خانوادگی از طریق دو نوع مکانیسم صورت می‌گیرد:

۱. فراهم آوردن زمینه ارضای نیازهای جنسی و عاطفی متقابل زن و مرد؛

۲. تقویت و تشدید نیازهای جنسی، عاطفی و معیشتی متقابل زن و مرد (مطهری، ۱۳۶۹، ص ۲۶۵). و منظور از عوامل پشتیبان، عوامل انگیزشی یا بازدارنده‌ای است که نه تنها خاستگاه طبیعی نداشته که جنبه تربیتی - محیطی دارند و در صورت هماهنگی با دو عامل قبل، در جهت تقویت پیوندهای خانوادگی عمل می‌کنند. آگاهی بخشی تربیت اخلاقی، تدابیر حقوقی و کنترل اجتماعی از مهم‌ترین عوامل پشتیبان هستند (مطهری، ۱۳۶۹، ص ۳۳۷). هم‌چنین به باور ابن‌سینا عوامل متعددی در تحکیم خانواده نقش داشته که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از: مهارت‌های ایجاد رابطه مطلوب میان زن و شوهر، روش‌ها و مهارت‌های صیانت از خانواده در برابر آسیب‌های اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی؛ حفظ جایگاه زن، مرد و فرزندان در خانواده؛ اشتغال زن و سلامت خانواده؛ مدیریت اقتصادی و مدیریت تربیتی خانواده؛ عقلانیت و صداقت؛ امانت‌داری و پرورش مهارت‌های فردی و اجتماعی در فرزندان (سلطانی کوهانستانی، ۱۳۹۳). خواجه‌نصیرالدین در مورد راه تدبیر و برخورد مرد با زن سه امر هیبت، تکریم و اشتغال زن را لازم می‌داند. به اعتقاد او مرد باید به وضعیت اقتصادی و ظاهری زن توجه داشته باشد و در بهبود آن بکوشد، در مسائل خانواده با او مشورت کند و در تصرف امور منزل دست او را باز بگذارد که البته باید مراقب باشد زن بر او غالب نشود. (طوسی، ۱۳۸۶، ص ۲۱۷-۲۱۹)

چارچوب نظری پژوهش

چارچوب نظری پژوهش باید برآیندی از نظریات دقیق‌تر و مرتبط با موضوع تحقیق باشد تا به ساخت بهترین الگوی نظری برای این موضوع خاص نائل شود. بنابراین برآیند نظریات فردگرایانه، کنش متقابل نمادین و اسلام را برگزیده شد تا از تلفیق این رویکردها بتوان، شاخص‌های مطلوب برای استحکام خانواده را استخراج کرد. هر یک از این نظریات از جنبه خاصی به موضوع پایداری و تحکیم خانواده توجه داشته‌اند به طوری که تلفیق بین این سه رویکرد، الگوی جامعی را درباره موضوع خاص ما بیان می‌کند. نظریه کنش متقابل نمادین به روابط تعاملی افراد خانواده توجه دارد که نقش اساسی در تحکیم خانواده را بر عهده دارد و نظریه فردگرایی به ویژگی جامعه مدرن و نوعی انزوا از جمع و ایجاد جامعه کوچک خود و کسب منافع خویش تمرکز دارد، به طوری که می‌تواند مانع منافع جمعی خانواده

محسوب شود و در آخر، اسلام در این تحقیق به‌عنوان ساختاری متعالی مطرح است که الگوی مطلوب درباره تحکیم خانواده را مطرح می‌کند که هر یک از نظریات به‌طور وسیع‌تر، بیان خواهند شد.

نظریه کنش متقابل نمادین

کنش متقابل نمادین بر پویایی کنش متقابل اجتماعی بین فرد و جامعه و نتایج این فرایند تأکید دارد و توجه به خود در مناسبات اجتماعی و قابلیت فرد برای به‌تصور درآوردن خود در دیگر نقش‌های اجتماعی و پذیرش دیگران در گفتگوی با خود در این نظریه اهمیت دارد. با مطالعه آرای جرج هربرت مید^۱ مشخص می‌شود بنیاد نظری کنش متقابل نمادین، برآیند نظریه‌های پیشین و قابل انطباق برای تحلیل وضعیت اجتماعی از نظر تحلیل رفتار فردی است. مید با تأکید بر ذهن نماد ساز انسان، کنش‌های رفتاری جوامع انسانی را بر پایه نمادهای معنی‌دار مشترک می‌داند. بلومر^۲ کنش متقابل را به دو صورت بازگو کرده است:

۱. کنش متقابل غیر نمادین مانند پاسخ مشت‌زن، در مقابل ضربه‌ای که خورده، بدون تفسیر عمل طرف مقابل؛

۲. کنش متقابل نمادین که به معنای کنش متقابل توأم با تفسیر عمل دیگری است. او معتقد است: ساختارها صورت و قالب کنش‌ها را تشکیل می‌دهند و نظام‌های معنایی مانند فرهنگ، کنش‌ها را هدایت می‌کنند، ولی محتوای کنش‌ها را افراد کنشگر به‌تناسب موقعیت‌هایی که در آن قرار می‌گیرند (فعالانه) تعیین می‌کنند. (ر. ک: ریتزر،^۳ ۱۳۷۳، ص ۳۰۰-۳۰۲ و ۳۱۸)

بر اساس آنچه بیان شد، چنین نتیجه گرفته می‌شود که طبق نظر مید، همان‌گونه که رفتار و نماد معنادار است، تعاملات در خانواده نیز نماد معناداری است که کنشگران، فعالانه دست به انتخاب آن می‌زنند. توسط زندگی در هر جامعه‌ای، با نمادهای معناداری مطابق فرهنگ و آیین آن جامعه روبرو می‌شویم که اعضای آن بر اساس آن نمادها، جامعه‌پذیر شده‌اند. بنابراین روابط افراد در خانواده بر اساس همین نمادهای معنادار (ازجمله محبت متقابل زوجین و اظهار آن، احترام متقابل در خانواده، دوست داشتن و بوسیدن فرزندان، هدیه دادن، ملایمت و مدارا، آراستن زن و مرد برای یکدیگر، غیرت‌ورزی مرد نسبت به همسر و حفظ جایگاه و نقش‌ها در خانواده شکل می‌گیرد و درنهایت،

1. Mead, George Herbert.
2. Blumer, Herbert.
3. Ritzer, George.

استحکام این روابط به تحکیم خانواده می‌انجامد و طبق نظر بلومر، فرهنگ است که کنش‌ها را هدایت می‌کند. بنابراین، فرهنگ ایرانی - اسلامی، نقش هدایت‌گری فعالی در کنش‌های افراد در خانواده دارد، طوری که در ایجاد و تحکیم روابط تعاملی در خانواده، نقشی مهم ایفا می‌کند؛ به‌عنوان نمونه می‌توان از تأثیرات مثبت تعهدات اخلاقی در تحکیم خانواده و یا اهمیت قائل شدن برای نظریات همسر در تحکیم خانواده اشاره نمود (انوری، ۱۳۹۰). هم‌چنین، این نظریه با محوریت مفهوم نقش خانواده به‌عنوان نظامی از نقش‌ها (مادری، پدری، خواهری...) توجه می‌کند و بر نقش‌آفرینی افراد مرتبط با دیگران (در نظام کنشی) تأکید دارد. (آزاد ارمکی، ۱۳۹۲، ص ۲۶)

نظریه فردگرایی

نظریه‌پردازان روان‌شناسی بین فرهنگی، فردگرایی را به‌مثابه الگویی عام فرهنگی تعریف می‌کنند که بر مبنای آن، خواسته‌های فردی بر خواسته‌های جمعی ارجحیت دارد (تریاندیس و گلفاند،^۱ ۲۰۱۲، ص ۵۱۰-۵۰۷) در رویکرد فرهنگی آن‌ها، فردگرایی مفهومی چندبعدی است که می‌توان آن را به‌مثابه هنجار، باور، نگرش و ارزش تعریف کرد (ایسرمن،^۲ ۲۰۰۲، ص ۵). افزون بر این‌که روان‌شناسان بین فرهنگی، مفهوم فردگرایی را با مفهوم جمع‌گرایی، به‌عنوان نقطه مقابل آن به کار می‌برند؛ با این استدلال که فردگرایی با تمرکز بر مجموعه روابط درون یک گروه، آن‌هم در مقیاس‌های متفاوت درک می‌شود. در تحقیق حاضر درون گروه، موردنظر خانواده است. هم‌چنین نظریه‌پردازان روان‌شناسی بین فرهنگی، مانند تریاندیس، کاغنتچی باشی و جئورجیاس،^۳ همه ماهیت جمع‌گرایانه ارزش‌های خانواده را به مفهوم «وابستگی درون‌گروهی» نسبت می‌دهند؛ به این معنی که آنچه موجب حفظ جمع و پابندی به ارزش‌های خانواده می‌شود، نیاز (اقتصادی، جنسی، عاطفی و...) افراد به یکدیگر است. بر همین اساس، استدلال آن‌ها این است که نقطه عزیمت ظهور فردگرایی در خانواده، کاهش وابستگی درون‌گروهی و فراهم شدن امکان استقلال (مالی، عاطفی و...) اعضا از خانواده است. هم‌چنین جئورجیاس، فردگرایی در خانواده را با مبنا قرار دادن پابندی به ارزش‌های آن تعریف کرده است. او چنین استدلال می‌کند که اگر پابندی به ارزش‌های خانواده به معنای جمع‌گرایی در خانواده باشد، بنابراین فاصله گرفتن از این ارزش‌ها را می‌توان به‌مثابه فردگرایی در عرصه خانواده تعریف کرد (جئورجیاس، ۱۹۸۹، ص ۸۱). او ارزش‌های خانواده را به‌مثابه هنجارهای الزام‌آوری تعریف می‌کند که بر

.....
1. Triandis & Gelfand.
2. Oyserman.
3. Georgas.

مجموعه‌ای از بایدها و نبایدها دلالت دارد؛ بایدها و نبایدهایی که در قالب مجموعه‌ای از باورها، آداب و رسوم و مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها، افراد را به انتخاب‌هایی ملزم می‌کند که حفظ خانواده و منافع جمعی را تضمین کند. زمان ازدواج، انتخاب همسر، تعریف نقش هر یک از اعضای خانواده سلسله‌مراتب در خانواده و اولویت‌بندی نیازهای خانواده، از مهم‌ترین درون‌مایه‌های جمع‌گرایانه ارزش‌های خانواده محسوب می‌شوند که جنورجیاس آن‌ها را در بعد ارزش‌های سنتی، کتلی، سلسله‌مراتبی خویش‌داری و تعهدات خانواده از یکدیگر متمایز کرده است. (جنورجیاس، ۱۹۸۹، ص ۸۱-۸۴)

پیامد فردگرایی، احساس بی‌معنایی و کمرنگ شدن ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی است. فردگرایی، روابط درون خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد و ارتباط کلامی و عاطفی اعضای خانواده را محدود می‌سازد. هم‌چنین، رشد فردمحوری تعاملات سنتی در جوامع و بخصوص خانواده (از جمله رفت‌وآمد خویشاوندان، غذا خوردن در کنار اعضای خانواده) را سست و بی‌رنگ کرده است.

آزادی، محصول فردگرایی است. هرچند آزادی به یک معنا، مطلوب و آرمان بشریت است، ولی مفهومی از آزادی که نفی هرگونه هنجار و ارزش انسانی است، نظام بشریت را به فرد یا شیء می‌کشاند. اگر آزادی فردی را بی‌قیدوبند کنیم، آنگاه باید پیوندهای اجتماعی را نیز باید بر اساس منافع کامل فردی بنا نهیم که در این صورت، همبستگی‌های انسانی و ارزشی، پیوندهای درون خانوادگی بین زن و مرد، والدین و فرزندان و خواهران و برادران رو به اضمحلال خواهد گذاشت. آزادی جنسی و بی‌بندوباری در این نوع از روابط نیز بیشترین آسیب را به روابط عاطفی در خانواده وارد می‌کند و زمینه گسست خانواده‌ها را فراهم می‌کند. چنان‌که روابط جنسی زن با زن و مرد با مرد نیز عواقب ناگواری برای نهاد خانواده خواهد داشت (سالاری فر، ۱۳۸۵). در این بخش به شاخص‌های فرهنگی دیگر از جمله «لجبازی نکردن در خانواده»، «کاهش استفاده از ابزار فضای مجازی» و «وفاداری به همسر» می‌توان اشاره نمود.

الگوی مطلوب اسلامی خانواده پایدار

درباره نظام خانواده و شکل‌گیری و اهمیت آن رهنمودهای فراوانی در متون دینی ما اعم از کتاب و سنت وارد شده است. اگر هدف از ازدواج و تشکیل خانواده، به تعبیر قرآن به سکونت رسیدن اعضاست، «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (روم: ۲۱)، لازم است همه رفتارها و تعاملات در راستای تحقق این هدف باشد و منظور از تحکیم، به کمال رساندن همین سکونت است.

در نگرش اسلامی، خانواده جایگاهی برای تأمین نیازهای مادی، معنوی، تحمل مشکلات و سختی‌ها و راهی برای رسیدن به تکامل و سعادت اخروی و جلب رضایت حق است. پیامبر اعظم (ص) در این باره می‌فرماید: «أَحْسَنُ النَّاسِ إِيْمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَ أَلْطَفُهُمْ بِأَهْلِهِ وَ أَنَا أَلْطَفُكُمْ بِأَهْلِي؛ کامل‌ترین مؤمنان از حیث ایمان، خوش‌رفتارترین آنهاست و شایسته‌ترین شما کسی است که با خانواده‌اش خوش‌رفتارتر است (علامه مجلسی، ۱۴۰۳، ص ۷۱ و ۳۸۷). هم‌چنین نیز فرمود: «جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ؛ جهاد زن خوب شوهرداری کردن اوست» (آمدی، ۱۴۲۹). قرآن کریم در آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» (نساء: ۳۴) قائل به مدیریت مرد در خانواده است. لزوم شدت و قدرتمندی برای جنس مرد و وجود نرمی و پذیرش برای جنس زن، امری است که اسلام این قانون طبیعی را در تشریح احکام خود پذیرفت و قوامیت را بر عهده مرد گذاشت (علامه طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۵۴۴-۲۸۹). هم‌چنین خداوند در باب اهمیت تحکیم خانواده فرموده: «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا وَ قُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجَارَةُ»؛ (تحریم: ۶) خودتان و اهلتان را حفظ کنید. این تکلیفی است که انسان باید از همسرش، فرزندانش، خانواده‌اش و کانون خانوادگی حفاظت کند؛ زیرا حفظ عناصر اصلی درون کانون خانواده، به حفظ سرپرست خانواده هم کمک می‌کند. مقام معظم رهبری نیز در این باره می‌فرماید: همسران؛ زن‌ها، مرد‌ها را و مرد‌ها، زن‌ها را می‌توانند از لبه پرتگاه دوزخ نجات دهند و به بهشت بکشانند (خامنه‌ای، ۱۳۸۳). از نظر اسلام، سازگاری زناشویی برخاسته از تدین، نقش مهمی در پیشگیری از اختلافات و حفظ بنیان خانواده دارد (نوری، ۱۳۸۹). درنهایت تحکیم خانواده، به‌مثابه حاکمیت اصل اعتدال، اخلاق و حفظ حقوق همه اعضاست. (غلام پور، ۱۳۸۸)

بر اساس بررسی کتب، مقالات، پژوهش‌ها و جمع‌آوری شاخص‌های فرهنگی، ثبات و استحکام از دو منبع اصلی تعالیم اسلامی (قرآن و سنت) و با تأکید بر کتاب تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، داشتن خانواده پایدار در گرو ایفای سه نوع وظیفه است؛ این وظایف عبارت‌اند از:

الف. وظایف مشترک مرد و زن؛

ب. وظایف خاص مرد؛

ج. وظایف خاص زن.

از جمله وظایف مشترک مرد و زن می‌توان به اظهار محبت، خوش‌خویی، خوش‌رفتاری و رعایت حقوق یکدیگر اشاره کرد. در حدیثی از پیامبر اعظم (ص) در اهمیت رعایت حقوق متقابل در

تحکیم خانواده می‌فرماید: آگاه باشید که شما را بر زنانان حقی و زنانان را بر شما حقی است. تأمین نیازهای جنسی، همکاری، تغافل و چشم‌پوشی، قناعت، احترام متقابل، رضا، مدارا، صداقت از جمله این حقوق است.

در وظایف خاص مرد می‌توان به تأمین نیازهای دینی و علمی - فرهنگی اشاره کرد. خداوند متعال خطاب به پیامبر اعظم (ص) می‌فرماید: و کسان خود را به نماز فرمان ده و خود بر آن شکینا باش (طه: ۱۳۲)؛ زیرا نماز از ناهنجاری اخلاقی و رفتاری پیشگیری می‌کند. امام علی (ع) می‌فرماید: فرزندانان را به علم‌آموزی وادارید. تأمین نیازهای اقتصادی از دیگر وظایف خاص مرد است. در برخی روایات آمده است: خشنودترین شما نزد خداوند کسی است که خانواده خود را بیشتر در رفاه قرار دهد. البته افراط در گشاده‌دستی، نکوهیده است. یکی دیگر از وظایف خاص مرد غیرت‌ورزی است. در روایات به غیرت به‌جا و صحیح، اشاره شده و از غیرت نابجا به‌عنوان یکی از عوامل فروپاشی خانواده یاد شده است.

از جمله وظایف خاص زن، می‌توان به پذیرفتن مدیریت شوهر بر او اشاره کرد: مردان، سرپرست و نگهبان زنان هستند (نساء: ۳۴) از دیگر وظایف خاص زن، امانت‌داری در غیاب شوهر است. زنان شایسته، زنان خاضع‌اند (در برابر نظام خانواده) که در غیاب همسر، اسرار و حقوقی را که خداوند برای او قرار داده، حفظ می‌کنند. (نساء: ۳۴؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷، ص ۳۷۷-۴۰۸)

سوالات پژوهش

۱. نگرش خانواده‌های تهرانی درباره مؤلفه‌های فرهنگی خانواده پایدار چیست؟
۲. شاخص‌های فرهنگی خانواده پایدار برخاسته از متون اسلامی با تأکید بر کتاب تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث (محمدی ری‌شهری) چیست؟
۳. چه تفاوتی بین مؤلفه‌های فرهنگی خانواده پایدار از نظر خانواده‌ها و از نظر تعالیم اسلامی وجود دارد؟

روش پژوهش

این مطالعه از نوع کمی با روش پیمایشی است. در قسمت کمی، در گردآوری مؤلفه‌های فرهنگی موجود، از دیدگاه خانواده‌های تهرانی برای اندازه‌گیری متغیرها و جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه‌ای بر

اساس تعریف عملیاتی متغیرها و مفاهیم و سطوح اندازه‌گیری طراحی و تنظیم شد که شامل پرسش‌های باز و گویه‌های بسته با استفاده از مقیاس لیکرت^۱ ۵ درجه‌ای (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد، خیلی زیاد) است. جدول اول گویه‌ها، شاخص‌های فرهنگی خانواده پایدار در تعالیم اسلامی از روش اسنادی (مطالعه کتابخانه‌ای) با تأکید بر کتاب تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷) استخراج شده است و جدول دوم، گویه‌ها، محقق‌ساخته و بر اساس مقالات و نظریات جامعه‌شناختی پیشین و راهنمایی اساتید است و درنهایت، نظر شخصی افراد نسبت به عوامل استحکام خانواده به‌طور باز پرسیده شده است. پایایی این پرسشنامه توسط ضریب آلفای کرونباخ^۲ برای متغیرهای شاخص مطلوب اسلامی و شاخص جامعه‌شناختی به‌دست آمده است. شاخص خانواده پایدار در تعالیم اسلامی که از جمع گویه‌های اسلامی پرسشنامه حاصل شده است، با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۹۶۳، قابل قبول بوده است. هم‌چنین شاخص خانواده پایدار از منظر جامعه‌شناختی که از جمع گویه‌های جامعه‌شناختی پرسشنامه حاصل شده است، با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۹۵۴، قابل قبول بوده است. اطلاعات برای تطبیق دیدگاه موجود با مطلوب اسلامی، جمع‌آوری شد. جامعه آماری این پژوهش، خانواده‌های تهرانی است که حداقل پنج سال از زندگی مشترک آن‌ها گذشته و به ثبات نسبی رسیده‌اند. آخرین سرشماری شهر تهران در سال ۱۳۹۵، حجم جامعه آماری پنج میلیون متأهل با حداقل پنج سال مدت‌زمان تأهل مشخص شد. از طرفی چون امکان جمع‌آوری اطلاعات از تمام افراد موردنظر وجود نداشت، اقدام به نمونه‌گیری شد. حجم نمونه بر اساس خطای نمونه‌گیری در سطح اطمینان، ۹۵ درصد و با خطای نمونه‌گیری ۵ درصد بر اساس جدول lin، تعداد ۲۱۲ نفر در نظر گرفته شده است. روش نمونه‌گیری روش نمونه‌گیری خوشه‌ای است.

در این پژوهش، در مرحله اول افراد ساکن در مناطق ۲۲گانه شهر تهران انتخاب شده‌اند. سپس در مرحله دوم، متأهلینی انتخاب شدند که دارای حداقل مدت‌زمان تأهل پنج‌ساله بودند و سپس به‌طور میانگین از بین متأهلین با شرایط بالا، ده نفر در هر منطقه موردبررسی قرار گرفتند که در مجموع نیمی از جمعیت نمونه، مردان و نیمی دیگر را زنان تشکیل دادند.

در مطالعه حاضر برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات به‌دست‌آمده از نرم‌افزار «spss» استفاده شد. بر این اساس، آمار توصیفی شامل نمودارها و جدول‌هایی است که توزیع فراوانی، درصد فراوانی و

.....
1. Likret Scale.
2. Cronba Ch's alpha.

میانگین و... پاسخگویان را شامل می‌شود و هم‌چنین آمار استنباطی، شامل آزمون‌های کای اسکوئر^۱ و برای تبیین فرضیه پژوهش استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

درباره گزارش این مطالعه در بخش پیرامون یافته‌های توصیفی به تلخیص اطلاعات در قالب جداول توزیع فراوانی، نمایش نمودارها و شاخص‌های آماری گویه‌های پرسشنامه پرداخته شد که بدین منظور، ابتدا مشخصات جمعیت‌شناسی^۲ پاسخگویان و سپس یافته‌های توصیفی شاخص‌های تحقیق به همراه گویه‌های سازنده هر یک از آن‌ها آمده و در ادامه مقایسه گویه‌های تحقیق با اولویت میانگین به‌طور کلی و در مورد گویه‌های مطلوب اسلامی، به‌طور ویژه آمده است. جمع‌بندی نتایج توصیفی به شرح زیر است:

بیشترین فراوانی به زنان، ۴۹/۱ درصد با فراوانی ۱۰۴ نفر و کمترین فراوانی به مردان، ۴۶/۲ درصد با فراوانی ۹۸ نفر اختصاص دارد. بیشترین فراوانی مربوط به منطقه محل سکونت، در مناطق ۱، ۹، ۱۲، ۱۴، ۱۶، ۲۰ و ۲۲، ۴/۷ درصد و فراوانی ۱۰ نفر و کمترین فراوانی مربوط به منطقه هجده، ۲/۴ درصد با فراوانی ۵ نفر است. بیشترین فراوانی مربوط به گروه سنی ۳۱-۴۵ سال، ۴۸/۱ درصد با فراوانی ۱۰۲ نفر و کمترین فراوانی مربوط به گروه سنی ۶۰ سال به بالا، ۳/۸ درصد با فراوانی ۸ نفر است. بالاترین میزان پاسخگویی متأهلین تهرانی مربوط به افراد دارای لیسانس با ۳۸/۷ درصد و فراوانی ۸۲ نفر و کمترین میزان پاسخگویی متأهلین تهرانی مربوط به افراد حوزوی، ۱/۴ درصد با فراوانی ۳ نفر است. با توجه به انواع شغل متأهلین تهرانی، بیشترین فراوانی مربوط به افراد خانه‌دار، ۲۵/۵ درصد با فراوانی ۵۴ نفر و کمترین فراوانی مربوط به افراد بیکار، ۱/۴ درصد با فراوانی ۳ نفر است. بیشترین فراوانی مربوط به افراد متأهل است که ۱۱-۲۲ سال از زندگی مشترک آن‌ها گذشته، ۴۱/۸ درصد با فراوانی ۸۸ نفر است و کمترین فراوانی مربوط به افراد متأهل است که ۳۵ سال و بیشتر از ۳۵ سال زندگی مشترک آن‌ها گذشته، ۸/۵ درصد با فراوانی ۱۸ نفر است. بالاترین میزان پاسخگویی متأهلین تهرانی مربوط به افرادی است که دو فرزند دارند، ۴۰/۶ درصد با فراوانی ۸۶ نفر، کمترین میزان پاسخگویی متأهلین تهرانی که حداقل ۵ سال از زندگی مشترکشان گذشته است مربوط به افراد دارای شش فرزند، ۱/۴ درصد با فراوانی ۳ نفر است.

1. Chi Square.

2. Demography.

جمع‌بندی نتایج تحلیلی و پاسخ به سؤالات پژوهش

با توجه به سؤال پژوهش «نگرش خانواده‌های تهرانی درباره مؤلفه‌های فرهنگی خانواده پایدار چیست؟» می‌توان گفت نگرش خانواده‌های تهرانی درباره مؤلفه‌های فرهنگی خانواده پایدار، شامل پاسخ به گویه‌های مطلوب اسلامی و جامعه‌شناختی و همچنین پاسخ به پرسش باز پرسشنامه است.

بر اساس یافته‌های پژوهش، نگرش خانواده‌های تهرانی را می‌توان در ۲۰ اولویت آن‌ها جستجو نمود. طبق جدول زیر در ۲۰ اولویت اول خانواده‌های تهرانی، ۱۲ گویه اسلامی (۶۰ درصد ستاره‌دار) و ۸ گویه جامعه‌شناختی (۴۰ درصد) دارد که حاکی از اهمیت دیدگاه مطلوب اسلامی، بین متأهلین تهرانی است. همچنین این نتایج نظریه بلومر (هدایت کنش‌ها توسط فرهنگ) را تأیید می‌کند. بنابراین فرهنگ اسلامی، چنان نقش هدایت‌گری به سزایی در کنش‌های افراد در خانواده دارد که در ایجاد و تحکیم روابط تعاملی در خانواده، نقشی مهم را ایفا می‌کند.

بررسی گویه‌های کلی پژوهش (بر اساس اولویت میانگین)

در این قسمت همه گویه‌های پژوهش بر اساس اولویت میانگین منظم شده‌اند. گویه‌های اسلامی (ستاره‌دار) و گویه‌های جامعه‌شناختی در یک دسته‌بندی کلی در جدول زیر، کنار هم قرار گرفته‌اند.

جدول (۱): توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب پاسخ کلیه گویه‌ها (بر اساس اولویت میانگین)

ردیف	گویه‌ها	فراوانی	میانگین
*۱	داشتن صداقت در خانواده	۲۰۷	۴.۵۶
*۲	مهرورزی به خانواده	۲۱۰	۴.۵۳
*۳	محبت دوجانبه میان زن و شوهر و اظهار آن	۲۰۹	۴.۵۰
*۴	محبت در روابط زناشویی	۲۰۹	۴.۵۰
۵	احترام به جایگاه مادری - پدری در خانواده	۲۰۶	۴.۴۸
*۶	ایجاد امنیت در خانواده توسط مرد	۲۱۰	۴.۴۷
۷	احترام به جایگاه همسر در خانواده	۲۰۶	۴.۴۵
۸	تعهد به وظایف خود	۲۰۶	۴.۴۴
*۹	احترام متقابل و رعایت ادب در خانواده	۲۰۷	۴.۴۳
*۱۰	چشم‌پوشی و گذشت در خانواده	۲۰۹	۴.۴۲

ردیف	گویه‌ها	فراوانی	میانگین
*۱۱	امانت‌داری زن در غیاب همسر	۲۰۷	۴.۴۱
۱۲	هماهنگی با همسر در تربیت فرزند	۲۰۶	۴.۴۰
۱۳	پرهیز از نزاع در خانواده	۲۰۱	۴.۴۰
*۱۴	تشویق خانواده به ارتباط با خداوند	۲۰۸	۴.۳۹
۱۵	اهمیت به علایق و سلاقی همسر	۲۰۷	۴.۳۹
*۱۶	دوست داشتن فرزندان و بوسیدن آنها	۲۰۹	۴.۳۷
*۱۷	خرسندی و رضایت از همسر	۲۰۵	۴.۳۶
۱۸	رعایت پاکیزگی در خانواده	۲۰۵	۴.۳۶
*۱۹	دین‌داری و تعهدات اخلاقی در زندگی مشترک	۲۰۴	۴.۳۶
۲۰	رعایت حقوق فردی همسر	۲۰۴	۴.۳۶
*۲۱	توجه به تأمین نیازهای خانواده	۲۰۷	۴.۳۵
*۲۲	خوش‌خویی و خوش‌رفتاری	۲۰۶	۴.۳۵
۲۳	استفاده از کلمات محبت‌آمیز در خانواده	۲۰۴	۴.۳۵
*۲۴	توجه به تربیت دینی فرزندان	۲۰۶	۴.۳۴
*۲۵	حفظ خانواده از آسیب‌های اخلاقی و...	۲۰۷	۴.۳۳
*۲۶	رعایت حقوق متقابل همسران	۲۰۲	۴.۳۳
*۲۷	پرهیز از سوءظن، حسد	۲۰۷	۴.۳۲
*۲۸	ملایمت و مدارا در خانواده	۲۰۶	۴.۳۱
*۲۹	پروراندن خانواده با دانش و تربیت نیکو	۲۰۸	۴.۳۱
*۳۰	آگاهی از پاداش، خوب همسر‌داری کردن	۲۰۳	۴.۳۱
*۳۱	رفتارهای معتدل در روابط زناشویی	۲۰۸	۴.۳۰
*۳۲	شاد کردن اعضای خانواده	۲۰۸	۴.۲۹
*۳۳	هم‌نشینی با خانواده و غذا خوردن با یکدیگر	۲۰۹	۴.۲۹
۳۴	رعایت نظم و انضباط در خانواده	۲۰۸	۴.۲۹
۳۵	توجه به انتخاب دوستان خانوادگی	۲۰۸	۴.۲۸

ردیف	گویه‌ها	فراوانی	میانگین
۳۶	توجه به انتخاب روش زندگی مناسب	۲۰۳	۴.۲۸
۳۷	توجه به نظرات همسر در همه امور	۲۰۷	۴.۲۷
*۳۸	شکبیایی و صبر در خانواده	۲۰۹	۴.۲۶
*۳۹	پاسدداشت حقوق در خانواده	۲۰۶	۴.۲۶
۴۰	برنامه‌ریزی برای مسائل خانوادگی	۲۰۴	۴.۲۶
*۴۱	پاسخگویی به نیازهای جنسی همسر	۲۰۴	۴.۲۶
۴۲	اهمیت رعایت عرف، قانون توسط اعضا خانواده	۲۰۴	۴.۲۵
*۴۳	خوب شوهرداری کردن زن	۲۰۷	۴.۲۴
۴۴	کمک متقابل اعضا در خانواده	۲۰۴	۴.۲۴
*۴۵	همکاری و تعاون در خانواده	۲۰۴	۴.۲۳
*۴۶	برقرار کردن توازن میان دخل و خرج	۲۰۹	۴.۲۲
*۴۷	غیرت ورزی مرد نسبت به همسر	۲۰۸	۴.۲۲
*۴۸	سلام کردن به اعضای خانواده	۲۰۷	۴.۲۲
*۴۹	پرهیز از چشم‌وهم‌چشمی در زندگی	۲۰۷	۴.۲۲
*۵۰	قناعت و ساده زیستی در زندگی خانوادگی	۲۰۶	۴.۲۰
*۵۱	آراستن زن و مرد برای یکدیگر	۲۰۵	۴.۱۸
*۵۲	اهمیت دادن به علم‌آموزی اعضای خانواده	۲۰۹	۴.۱۸
*۵۳	خدمت به زن توسط مرد	۲۰۸	۴.۱۳
۵۴	مشورت در امور اقتصادی با همسر	۲۰۸	۴.۱۱
*۵۵	میان‌روی در خرج کردن	۲۰۸	۴.۱۰
*۵۶	کمک به شوهر توسط زن	۲۰۷	۴.۱۰
۵۷	اهمیت دادن به تفریح و سفر خانوادگی	۲۰۵	۴.۱۰
*۵۸	فرمان‌برداری زن از شوهر	۲۰۶	۴.۰۹
۵۹	کمک مالی به همسر در مواقع ضروری	۲۰۶	۴.۰۹
*۶۰	گشاده‌دستی مرد برای خانواده	۲۰۸	۴.۰۷

ردیف	گویه‌ها	فراوانی	میانگین
۶۱	پرهیز از نزاع در خانواده	۲۰۳	۴.۰۷
*۶۲	قناعت و صرفه‌جویی در خانواده	۲۰۱	۴.۰۷
۶۳	توجه به انتخاب محل زندگی	۲۰۵	۴.۰۶
*۶۴	امر به معروف و نهی از منکر در خانواده	۲۰۶	۴.۰۳
*۶۵	هدیه دادن به همسر، خانواده	۲۰۱	۴.۰۰
*۶۶	هدیه آوردن در بازگشت از سفر	۲۰۶	۳.۹۸
*۶۷	رعایت علاقه خانواده به غذا و...	۲۰۸	۳.۹۷
*۶۸	رفت و آمد و محبت به خویشاوندان	۲۰۸	۳.۹۶
*۶۹	مدیریت اقتصادی خانواده توسط مرد	۲۰۹	۳.۹۳
۷۰	شراکت اقتصادی با همسر	۲۰۵	۳.۸۶
۷۱	استقلال مالی زن در خانواده (شغل و...)	۲۰۰	۳.۶۸
*۷۲	پرداخت نفقه روزانه یا ماهیانه به همسر	۲۰۴	۳.۶۴
۷۳	استفاده از مشاور در حل اختلاف‌های خانوادگی	۲۰۲	۳.۵۸

بر اساس نتایج این جدول، بیشترین مقدار میانگین مربوط به گویه «داشتن صداقت در خانواده» با فراوانی ۲۰۷ و کمترین مقدار میانگین مربوط به گویه «استفاده از مشاور در حل اختلاف‌های خانوادگی» با فراوانی ۲۰۲ است. در پنج اولویت اول، به ترتیب گویه‌های صداقت داشتن در خانواده، (۴/۵۶ با فراوانی ۲۰۷؛ مهرورزی به خانواده، ۴/۵۳ با فراوانی ۲۱۰؛ محبت دوجانبه میان زن و شوهر و اظهار آن، ۴/۵۰ با فراوانی ۲۰۹؛ محبت در روابط زناشویی، ۴/۵۰ با فراوانی ۲۰۹؛ احترام به جایگاه مادری، پدری... در خانواده، ۴/۴۸ با فراوانی ۲۰۶؛ ایجاد امنیت در خانواده توسط مرد، ۴/۴۷ با فراوانی ۲۱۰؛ احترام به جایگاه همسر در خانواده، ۴/۴۵ با فراوانی ۲۰۶؛ تعهد به وظایف خود، ۴/۴۴ با فراوانی ۲۰۶؛ احترام متقابل و رعایت ادب در خانواده، ۴/۴۳ با فراوانی ۲۰۷؛ سرانجام گویه «چشم‌پوشی و گذشت در خانواده» ۴/۴۲ با فراوانی ۲۰۹ وجود دارد که ۷ گویه، مطلوب اسلامی (۷۰ درصد) و ۳ گویه، جامعه‌شناختی (۳۰ درصد) است.

بررسی گویه‌های مطلوب اسلامی

گویه‌های مطلوب اسلامی (ستاره‌دار) که معرف شاخص‌های خانواده پایدار در تعالیم اسلامی

است، بر اساس اولویت میانگین منظم شده‌اند و در یک دسته‌بندی کلی در جدول بالا قرار گرفته‌اند. بر اساس نتایج این جدول، بیشترین مقدار میانگین در گویه‌های مطلوب اسلامی (ستاره‌دار) مربوط به گویه اسلامی «داشتن صداقت در خانواده» با فراوانی ۲۰۷ و کمترین مقدار میانگین مربوط به گویه اسلامی «پرداخت نفقه روزانه یا ماهیانه به همسر» با فراوانی ۲۰۴ است. در پنج اولویت اول گویه‌های مطلوب اسلامی (ستاره‌دار) به ترتیب: داشتن صداقت در خانواده، ۴/۵۶ با فراوانی ۲۰۷؛ مهرورزی به خانواده، ۴/۵۳ با فراوانی ۲۱۰، محبت دوجانبه میان زن و شوهر و اظهار آن، ۴/۵۰ با فراوانی ۲۰۹؛ محبت در روابط زناشویی، ۴/۵۰ با فراوانی ۲۰۹ و ایجاد امنیت در خانواده توسط مرد، ۴/۴۷ با فراوانی ۲۱۰ است.

در بررسی سؤال باز پرسشنامه در مورد مؤلفه‌های خانواده پایدار، با توجه به این سؤال پرسشنامه «به نظر شما چه موارد دیگری در استحکام خانواده اهمیت دارد؟ به ترتیب اولویت بنویسید.» ۸۰ نفر از ۲۱۲ نفر یعنی ۳۷ درصد پاسخگویان به این سؤال پاسخ داده‌اند که برخی به تکرار و تأکید بعضی گویه‌های «صداقت» ۱۰ درصد؛ «محبت و احترام متقابل» ۱۰ درصد؛ «دین‌داری و پایبندی به دین» ۵ درصد؛ «صبر و از خودگذشتگی» ۳ درصد و «رعایت حقوق متقابل» ۲ درصد اشاره کردند و البته برخی نیز، نظرات جدیدی بیان کرد که به شرح زیر است:

در این بخش با استفاده از نظریات فصل دوم، به بیان نظرات پاسخگویان پرداخته شده است. برخی پاسخگویان، تمایل به ساختار قدرت تقارنی در خانواده را این گونه بیان می‌کنند: «آگاهی طرفین از طریق صحیح گفتگو و بیان درخواست‌ها و انتقادات»، یا «همفکری در موقع لازم و رفع مشکلات»، یا «برنامه‌ریزی برای آینده با همکاری همسر»، یا «بعد از ایمان به خدا، سایر تعهدات از طریق تفاهم میان زن و مرد حل می‌شود، یا «شفاف بودن مسائل مالی همسر» و یا «داشتن دست‌کم یک فعالیت مشترک بین همسران» که همه آن‌ها نشان‌دهنده تمایل به محیط تعاملی در خانواده است. پاسخگوی دیگر چنین نوشته است: «پدر و مادر در هر امری با فرزندان همراه باشد» یا «رفاقت با فرزندان در خانواده» و یا «داشتن فعالیت مشترک با فرزندان» که نشان‌دهنده ساختار قدرت تقارنی کامل در خانواده است.

در نظرات پاسخگویان پرهیز از ساختار قدرت یک‌جانبه به چشم می‌خورد؛ به‌عنوان نمونه یکی از پاسخگویان نوشته است: «محبت به زن در هر لحظه و موقعیتی که زن حضور دارد؛ چه مادر و چه خواهر و چه به اینکه زن در بیرون از خانه کار می‌کند، به نظرم احترام به شخصیت زن به‌عنوان همسر توسط مرد خیلی کم است و این عواقب بدی دارد؛ زیرا صبر و تحمل زن هم‌اندازه‌ای دارد.»

پاسخگوی دیگری، این‌چنین نوشته است: در زندگی زناشویی اصل مودت و رحمت است، نه ریاست یکی از آن دو» اما در مقابل، یک پاسخگو چنین نوشته است: «بزرگداشت احترام به مرد در زندگی» از عوامل مهم تحکیم خانواده نیز است.

با توجه به نظریه همسان‌همسری (هم‌کفو بودن) در اسلام، برخی از پاسخگویان درباره عوامل استحکام خانواده نوشته‌اند: «هم‌عقیده بودن همسران» یا «هم‌سطح بودن زن و مرد از لحاظ شخصیتی، فرهنگی و اجتماعی» پاسخگوی دیگری نوشته است: «هم‌کفو بودن طبقه فرهنگی، عقیدتی، اجتماعی» و یا «هم‌فکر بودن» که نشان‌دهنده تمایل افراد به همسان‌همسری است.

برخی نظرات افراد، جدید و جزئی‌تر بود؛ به‌عنوان مثال «لجبازی نکردن در خانواده»؛ «کنترل نگاه از طرف مرد»؛ «دخالت ندادن دیگران در زندگی» و «در میان گذاشتن دلخوری‌ها» نمونه‌هایی از آنهاست یکی از پاسخگویان نوشته است: «کاهش استفاده از ابزار فضای مجازی» و درنهایت، دیگری نوشته: «پرهیز از اعتیاد به مواد مخدر» و «خیانت نکردن به همسر» که می‌تواند نشان‌دهنده فردگرایی در خانواده و فاصله گرفتن از ارزش‌های جمع‌گرایانه خانواده باشد که این موارد پیش‌گفته را عوامل مؤثر در تحکیم و ثبات خانواده می‌دانند.

تحلیل استنباطی داده‌های پژوهش

در این مبحث به بررسی وضعیت پاسخگویان در ارتباط با هر یک از شاخص‌ها و گویه‌های تحقیق به تفکیک جنس، منطقه سکونت، سن، مقطع تحصیلی، شغل، مدت‌زمان تأهل و تعداد فرزند پرداخته شده است.

برای ساختن هر یک از شاخص‌ها، ابتدا با استفاده از دستور اصلاحی^۱ گویه‌ها با یکدیگر ترکیب شدند و سپس با استفاده از دستور کدگذاری مجدد^۲ به‌منظور سهولت در تحلیل و تفسیر نتایج، دامنه مربوط به شاخص‌ها به سه دسته یا حد (پایین، متوسط، بالا) تقسیم شد. در این بخش، شاخص خانواده پایدار در تعالیم اسلامی (شاخص مطلوب اسلامی) و شاخص خانواده پایدار در جامعه‌شناسی (شاخص جامعه‌شناختی) مورد بررسی قرار گرفته است.

1. Compute.
2. Recode.

بررسی شاخص مطلوب اسلامی و داده‌های جمعیت‌شناسی

جدول (۲): توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب پاسخ به شاخص مطلوب اسلامی

نمره شاخص مطلوب اسلامی	فراوانی	درصد فراوانی
پایین	۵۲	۲۴/۵
متوسط	۹۷	۴۵/۸
بالا	۶۳	۲۹/۷
جمع کل	۲۱۲	۱۰۰

در این قسمت، ابتدا شاخص مطلوب اسلام ساخته شد که از جمع تمام گویه‌های اسلامی حاصل می‌شود و جدول فراوانی بالا نشان‌دهنده فراوانی «میزان اعتقاد به شاخص‌های اسلام» بین پاسخگویان است. کمترین مقدار شاخص اسلامی، ۳۵ و بالاترین مقدار، ۲۴۵ است که دامنه آن به (پایین، متوسط، بالا) تقسیم شد.

با توجه به اطلاعات جدول بالا، ۲۴/۵ درصد افراد در حد پایین و ۴۵/۸ درصد در حد متوسط و ۲۹/۷ درصد در حد بالا معتقدند شاخص‌های اسلامی، معیار استحکام خانواده است. بر اساس نتایج آزمون خی دو یا کای دو^۱ و سطح معناداری نیز بین متغیر شاخص مطلوب اسلامی و متغیرهای جنس، سن، مقطع تحصیلی، شغل، مدت زمان تأهل و تعداد فرزند رابطه معناداری وجود نداشت.

X ²	D _f	sig
۶۵/۵۴۴	۴۲	۰/۰۱۲

با استفاده از اطلاعات به‌دست‌آمده از جدول بالا که سطح معناداری، ۰/۰۱۲ برابر شده و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ کمتر است، می‌توان گفت بین منطقه سکونت و اعتقاد به شاخص‌های تعالیم اسلامی برای ثبات خانواده، رابطه‌ای معنادار وجود دارد؛ به‌این‌علت که تفاوت قابل توجه و معناداری بین دیدگاه‌های شهروندان تهرانی در مورد هر یک از حدود (پایین، متوسط، بالا) وجود دارد، در هر منطقه و در مجموع مناطق به‌طور میانگین، بیشترین افراد در حد متوسط (با فراوانی ۹۶ نفر) اعتقاد به شاخص‌های اسلامی دارند، درحالی‌که با دو حد پایین (با فراوانی ۴۷ نفر) و حد بالای (با فراوانی ۵۸ نفر) میزان اعتقاد به شاخص‌های اسلامی، تفاوت چشمگیری دارد. بنابراین، بین منطقه محل سکونت و اعتقاد به شاخص‌های اسلامی برای استحکام خانواده، رابطه‌ای معنادار مشاهده می‌کنیم.

1. Chi-square.

بررسی شاخص جامعه‌شناختی و داده‌های جمعیت‌شناسی

جدول (۳): توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب پاسخ به شاخص جامعه‌شناختی

نمره شاخص جامعه‌شناختی	فراوانی	درصد فراوانی
پایین	۲۲	۱۰/۴
متوسط	۱۳۱	۶۱/۸
بالا	۵۹	۲۷/۸
جمع کل	۲۱۲	۱۰۰

در این قسمت، ابتدا شاخص جامعه‌شناختی را ساختیم که از جمع تمام گویه‌های جامعه‌شناختی حاصل می‌شود که جدول فراوانی بالا نشان‌دهنده فراوانی «میزان اعتقاد جامعه‌شناختی به‌عنوان معیار استحکام خانواده» بین پاسخگویان است. کمترین مقدار شاخص جامعه‌شناختی، ۰ و بالاترین مقدار، ۱۲۰ است که دامنه آن به (پایین، متوسط، بالا) تقسیم شد.

با توجه به اطلاعات جدول بالا ۱۰/۴ درصد افراد در حد پایین و ۶۱/۸ درصد در حد متوسط و ۲۷/۸ درصد در حد بالا معتقدند شاخص‌های جامعه‌شناختی، معیار استحکام خانواده است. هم‌چنین بر اساس آزمون کای اسکوتر، بین متغیر شاخص خانواده پایدار در جامعه‌شناسی (حاصل جمع گویه‌های جامعه‌شناختی پرسشنامه) و متغیرهای جنس، سن، مقطع تحصیلی، شغل، مدت‌زمان تأهل و تعداد فرزند رابطه معناداری وجود نداشت.

X^2	d_f	sig
۶۰.۴۰۱	۴۲	۰/۰۳۳

با استفاده از اطلاعات به‌دست‌آمده از جدول بالا که سطح معناداری ۰/۰۳۳ برابر شده است و این مقدار از سطح معناداری ۰/۰۵ کمتر است. می‌توان گفت بین منطقه سکونت و اعتقاد به شاخص‌های جامعه‌شناختی برای ثبات خانواده رابطه‌ای معنادار وجود دارد؛ زیرا تفاوت چشمگیر و معناداری بین دیدگاه‌های شهروندان تهرانی در مورد هر یک از حدود (پایین، متوسط، بالا) وجود دارد. در هر منطقه و در مجموع مناطق به‌طور میانگین، بیشترین افراد در حد متوسط (با فراوانی ۱۲۶ نفر) اعتقاد به شاخص‌های جامعه‌شناختی دارند، درحالی‌که با دو حد پایین (با فراوانی ۲۰ نفر) و حد بالای (با فراوانی ۵۵ نفر) میزان اعتقاد به شاخص‌های جامعه‌شناختی، تفاوت چشمگیری دارد. بنابراین بین منطقه محل سکونت و اعتقاد به شاخص‌های جامعه‌شناختی برای استحکام خانواده، رابطه‌ای معنادار را مشاهده می‌کنیم.

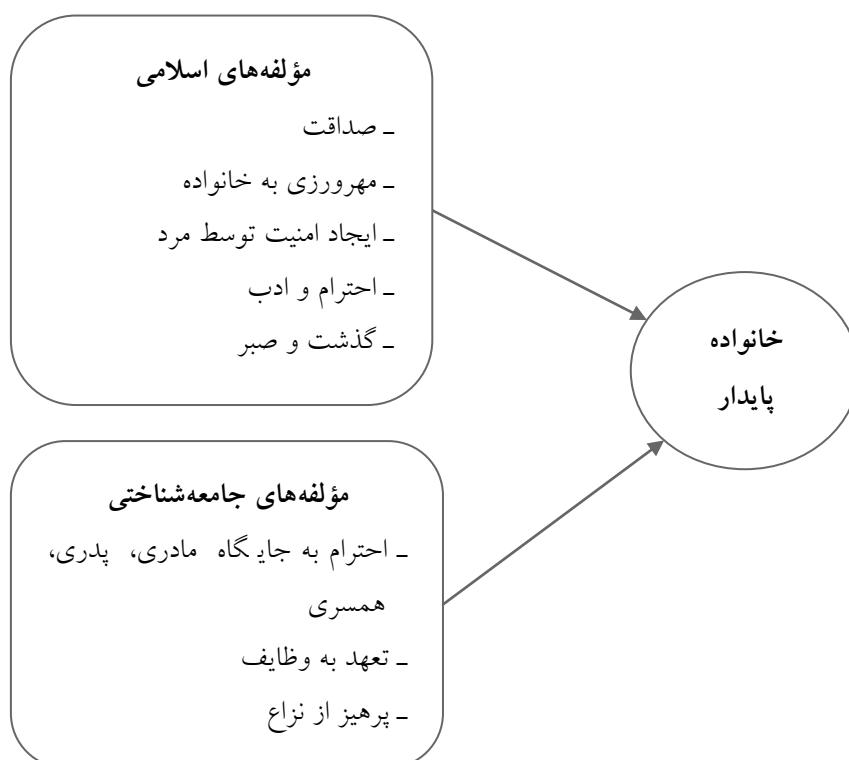
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اسلام مجموعه‌ای منسجم و هماهنگ است که با توجه به شرایط و ملزومات انسان و جامعه و جهان به نیازهای بشر پاسخ می‌دهد، ولی مشروط بر این‌که خود انسان برای رفع نیازهای خود و مشکلاتش در پی راهکارهای دینی باشد و در این راه از شناخت و نگرش کلان به دین و شریعت غافل نشود. اسلام به‌عنوان جامع‌ترین برنامه هدایت بشر و با توجه به اهتمام ویژه‌ای که به خانواده دارد، برای حفظ بنای خانواده به بیان قوانین و اصولی از جمله پاسداشت حقوق، احترام متقابل، صداقت و.. پرداخته است، ولی کارایی این اصول در خانواده و نتایج رضایت‌بخش آن در گرو نهادینه کردن این امور و رفتارها در اعضای آن است. از آنجاکه خانواده در ایران کانون تولید فرهنگ، قدرت، اخلاق و زندگی اجتماعی است، می‌توان با مطالعه آن به تمایلات جامعه پی برد و دگرگونی‌های اجتماعی را پیش‌بینی کرد، چنان‌که فضاهای گوناگون اجتماعی، از جمله فضاهای عمومی دانشگاهی و رفتارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی نسل جوان، بازتابی از تحولات خانواده‌اند.

متأسفانه امروزه، بخشی اعظم از عوامل آسیب‌زا در خانواده‌ها و تزلزل و فروپاشی آن‌ها، مولود ازدواج‌های ناصحیح و باورهای مأخوذ از فرهنگ‌ها و منابع غیر اصیل در مورد ازدواج و خانواده است. در همین راستا، رهبر معظم انقلاب در اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی، سیاست‌های کلی «خانواده» را ابلاغ کردند.

در پژوهش حاضر، مطالعه تطبیقی بین فرهنگ متعالی اسلام و عامه مردم صورت گرفت. در این مطالعه از تعالیم اسلامی از جمله قرآن و حدیث و نظر اندیشمندان اسلامی با تأکید بر کتاب تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث (محمدی ری‌شهری) برای یافتن شاخص‌های فرهنگی مطلوب پایداری خانواده، بهره گرفته شد. یافته‌ها حاکی از تطابق و نزدیکی ۶۰ الی ۷۰ درصدی فرهنگ شهروندان تهرانی به الگوی مطلوب اسلام است که تأکید اسلام به صداقت و احترام متقابل و تطابق آن با دیدگاه مردم، حائز اهمیت است. البته دولتمردان و مسئولین بخش خانواده باید برای ارتقای فرهنگ عمومی به سمت الگوی مطلوب اسلامی تدابیری در نظر بگیرند و در جهت اجرای سیاست‌های ابلاغی خانواده گام مؤثری بردارند تا سلامت جامعه در پرتو سلامت خانواده حاصل شود.

تبیین مدل نهایی پژوهش

در مدل نهایی این پژوهش، دیدگاه به دو صورت اسلامی و جامعه‌شناختی است. مؤلفه‌های دیدگاه مطلوب اسلامی شامل صداقت، مهرورزی به خانواده محبت‌دو جانبه و اظهار آن، محبت در روابط زناشویی، ایجاد امنیت توسط مرد، احترام متقابل و رعایت ادب، چشم‌پوشی و گذشت و امانت‌داری زن در غیاب شوهر به‌عنوان پشتوانه فرهنگی محکمی برای پایداری خانواده محسوب می‌شوند و مؤلفه‌های دیدگاه جامعه‌شناختی شامل احترام به جایگاه مادری، پدری و جایگاه همسر و تعهد به وظایف، هماهنگی در تربیت فرزندان و پرهیز از نزاع می‌باشد.

پیشنهادها

۱. متصدیان برنامه‌ریزی و نخبگان فرهنگی در همه حوزه‌ها از جمله آموزش و پرورش، رسانه‌ها و دانشگاه‌ها و... برای هدایت جامعه به سمت الگو مطلوب اسلامی در راستای نهادینه شدن این فرهنگ متعالی تدبیرها و برنامه‌ریزی ارائه دهند که از جمله می‌توان به سخنان مقام معظم رهبری

درباره الگوی مطلوب اسلامی در رسانه و یا تشویق و تسهیل ازدواج و ایجاد کارگاه‌های آموزش مهارت‌های زندگی در دانشگاه‌ها برای داشتن خانواده پایدار بر اساس الگوی مطلوب اسلامی اشاره کرد.

۲. هم‌چنین بهره‌مندی از مشاوران مذهبی در مدارس و در دانشگاه‌ها و یا آموزش در رسانه در قالب فیلم، سریال و... پیشنهاد می‌شود.

منابع

- قرآن کریم.
- آدام اسمیت، جرمی، (۱۳۹۱)، *زنان شاغل؛ مردان خانه‌دار*، ترجمه محمدمهدی لیبی. تهران: نشر علم.
- آزاد ارمکی، تقی، (۱۳۷۶)، *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: سروش.
- _____، (۱۳۹۲)، *جامعه‌شناسی خانواده ایرانی*، تهران: انتشارات سمت.
- امامی، پریخ؛ هاشمیان فر، سید علی و منصور حقیقتیان، (۱۳۹۶)، «بررسی رابطه سرمایه فرهنگی و خانواده‌گرایی در بین ساکنان شهر اصفهان»، *علوم اجتماعی شوستر*، سال یازدهم، تابستان، شماره ۲، (پیاپی ۳۷).
- انوری، محمدرضا، (آبان ۱۳۹۰)، «نقد و بررسی نظریه کنش متقابل نمادین»، *معرفت*، سال بیستم، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی(ره)، شماره ۱۶۷، ص ۱۵۳-۱۷۱.
- بانکی پور فرد، امیرحسین؛ مؤمنی راد، فهیمه و سید مهدی صدری، (زمستان ۱۳۹۶)، «عوامل تعالی‌بخش مؤثر در تحکیم بنیان خانواده در آرای مفسران و اندیشمندان معاصر مسلمان»، *فصلنامه فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده*، سال دوازدهم، شماره ۴۱.
- حسن‌زاده، صالح، (زمستان ۱۳۹۲)، «عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی»، *پژوهشنامه معارف قرآنی (آفاق دین)*، سال چهارم، شماره ۱۵.
- حسینی بیرجندی، سید مهدی، (۱۳۸۰)، *مشاوره در آستانه ازدواج*، تهران: آوای نور.
- حسینی، اکرم سادات، (۱۳۸۳)، «تحکیم خانواده در آموزه‌های قرآنی»، *مطالعات راهبردی زنان*،

شماره ۲۵.

- خطیبی، اعظم، (زمستان ۱۳۹۴)، «مقایسه نگرش جنسیتی نسبت به عوامل مؤثر بر تحکیم بنیان خانواده»، فصلنامه فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده (فرهنگی - دفاعی زنان و خانواده سابق)، سال دهم، شماره ۳۳.
- ریتزر، جورج، (۱۳۸۷)، نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- ساروخانی، باقر، (۱۳۹۳)، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، تهران: سروش.
- سالاری فر، محمدرضا، (۱۳۹۷)، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۴۱۷ق)، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- غلام پور، محمد؛ اسامه سکین عبدالغنی، (پاییز ۱۳۸۸)، «عوامل تحکیم و تقویت نظام خانواده»، راه تربیت، شماره ۹.
- قاسمی طوسی، محمد اسماعیل و محمد فاکر میبدی، (پاییز ۱۳۹۵)، «تأملات اخلاقی تربیتی پایداری خانواده مبتنی بر آیات و روایات متناظر»، پژوهشنامه اخلاق، سال نهم، شماره ۳۳.
- کوزر، لوئیس، (۱۳۷۳)، زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- کوئن، بروس، (۱۳۸۶)، درآمدی به جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات توتیا.
- لارسن، کالوین، (۱۳۷۷)، نظریه‌های جامعه‌شناسی محض و کاربردی، ترجمه غلام عباس توسلی و رضا فاضل، تهران: انتشارات سمت.
- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، تهران: مکتبه الاسلامیه.
- محمدی ری‌شهری، محمد، (۱۳۸۷)، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، قم: دارالحدیث.

- نوری، اعظم، (زمستان ۱۳۸۹)، «عوامل تحکیم و استحکام خانواده»، *طهورا*، سال سوم، شماره ۷.
- Orathinka, Joee, Vansteenwegen, Alfons, (2007), *Do demographic affect marital satisfaction?* Journal of sex and marital therapy, Volume 33, No 1, pp: 73-85
- Vaijayanthimala, K Bharati & Bharati Panda, (2004), *Socio- Economic heterogomy and marital satisfaction*, Journal of Human Ecology, Volume 15, No 1, pp: 9-11
- What Makes Couples Happy? Marital and Life Satisfaction Among Ethnic Groups in the Netherlands
- Ozgur Celenk, Fons J. R. van de Vijver First Published April 21, (2013) Research Article <https://doi.org/10.1177/0022022113486003>